

УДК 342.9:347.962.2(477):341.645

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.2.41>

АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО І ПРОБЛЕМА РОЗУМНИХ СТРОКІВ: КОЛІЗІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАКТИКА ЄСПЛ

Петриченко В.В.,

доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0008-8789-0574
e-mail: petrichenko_v@ukr.net

Петриченко В.В. Адміністративне судочинство і проблема розумних строків: колізії законодавства та практика ЄСПЛ.

Стаття присвячена дослідженню проблеми забезпечення «розумних строків» в адміністративно-му судочинстві України в контексті законодавчих колізій та практики Європейського суду з прав людини. Наголошується, що дотримання розумних строків є одним із ключових елементів права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Водночас аналіз національного законодавства виявляє суперечності між формальними приписами Кодексу адміністративного судочинства України, що встановлюють процесуальні строки, та фактичною неможливістю їх дотримання у зв'язку з надмірним навантаженням на суди, браком кадрових ресурсів та складністю окремих категорій справ.

У роботі розкриваються теоретичні засади поняття «розумні строки», яке охоплює не лише часовий вимір, але й співвідношення між складністю справи, поведінкою учасників процесу та ефективністю дій органів правосуддя. Значну увагу приділено практиці ЄСПЛ, зокрема рішенням у окремих справах, наприклад, *Kudla v. Poland*, *Frydlender v. France*, де були сформульовані критерії оцінки розумності строків. Вказується, що для України ця практика має особливе значення, оскільки системна проблема надмірної тривалості судових проваджень неодноразово ставала підставою для визнання порушення Конвенції.

Окремо підкреслено колізійність українського законодавства: з одного боку, закріплені чіткі часові межі розгляду адміністративних справ, а з іншого – відсутні ефективні механізми забезпечення їх реального виконання. Зокрема, не врегульованим залишається питання компенсації за надмірну тривалість провадження, а також інституційної відповідальності за затягування процесу.

Зроблено висновок, що подолання проблеми можливе лише за умов комплексного реформування адміністративного судочинства: удосконалення процесуальних норм, цифровізації судових процедур, підвищення кадрового потенціалу судів та імплементації стандартів ЄСПЛ у національну практику. Це дозволить не лише забезпечити ефективний захист прав громадян, але й зміцнити довіру до судової системи України.

Ключові слова: адміністративне судочинство, розумні строки, ЄСПЛ, колізії законодавства, право на справедливий суд, національне законодавство, правове регулювання, процесуальні строки, практика ЄСПЛ, Конвенція про захист прав людини, затягування проваджень, компенсація, ефективність судочинства, адміністративні справи, доступ до правосуддя.

Petrychenko V.V. Administrative judiciary and the problem of reasonable times: conflict of legislation and practice of the ECHR.

The article is devoted to the study of the problem of ensuring "reasonable time" in the administrative justice of Ukraine in the context of legislative conflicts and the practice of the European Court of Human Rights. It is emphasized that compliance with reasonable time limits is one of the key elements of the right to a fair trial, guaranteed by Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. At the same time, the analysis of national legislation reveals contradictions between the formal provisions of the Code of Administrative Justice of Ukraine, which establish procedural time limits, and the actual impossibility of their compliance due to excessive workload on the courts, lack of human resources and the complexity of certain categories of cases.

The paper reveals the theoretical foundations of the concept of «reasonable time», which covers not only the time dimension, but also the relationship between the complexity of the case, the behavior of the participants in the process and the effectiveness of the actions of the judicial authorities. Considerable attention is paid to the practice of the ECHR, in particular, decisions in individual cases,

for example, *Kudla v. Poland*, *Frydlender v. France*, where criteria for assessing the reasonableness of time were formulated. It is indicated that this practice is of particular importance for Ukraine, since the systemic problem of excessive length of judicial proceedings has repeatedly become the basis for recognizing a violation of the Convention.

The conflicting nature of Ukrainian legislation is separately emphasized: on the one hand, clear time limits for considering administrative cases are established, and on the other hand, there are no effective mechanisms to ensure their actual implementation. In particular, the issue of compensation for excessive length of proceedings, as well as institutional responsibility for delaying the process, remains unsettled.

It is concluded that overcoming the problem is possible only under the conditions of comprehensive reform of administrative justice: improvement of procedural norms, digitalization of judicial procedures, increase of human resources potential of courts and implementation of ECHR standards in national practice. This will allow not only to ensure effective protection of citizens' rights, but also to strengthen trust in the judicial system of Ukraine.

Key words: administrative justice, reasonable terms, ECHR, conflicts of laws, right to a fair trial, national legislation, legal regulation, procedural terms, ECHR practice, Convention for the Protection of Human Rights, delay of proceedings, compensation, efficiency of judicial proceedings, administrative cases, access to justice.

Постановка проблеми. Однією з ключових гарантій ефективного адміністративного судочинства є забезпечення розгляду справи у розумні строки. Проте в українській практиці існує низка проблем, пов'язаних як із нечіткістю законодавчих формулювань щодо визначення меж «розумного строку», так і з факторами, що об'єктивно впливають на тривалість процесу: завантаженість судів, зловживання процесуальними правами сторонами, відсутність належного механізму контролю за дотриманням строків. Наявність таких прогалин призводить до колізій у національному правозастосуванні та численних звернень до Європейського суду з прав людини, який неодноразово констатував порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Україною. Це актуалізує потребу у комплексному дослідженні правової природи проблеми розумних строків, а також у пошуку шляхів вдосконалення адміністративного процесуального законодавства.

Метою статті є аналіз проблемності визначення та дотримання розумних строків у адміністративному судочинстві України, дослідження колізій законодавства у цій сфері та узагальнення практики Європейського суду з прав людини з метою вироблення пропозицій щодо удосконалення національної правової системи.

Аналіз наукових праць та досліджень. Проблема строків у судочинстві неодноразово ставала предметом дослідження українських та зарубіжних науковців. Зокрема, О.М. Бандурка, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, Е.Ф. Демський, С.В. Ківалов, В.К. Колпаков, І.Б. Коліушко, В.П. Кононець, Т.О. Коломоець, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Р.О. Куйбіда, Т.П. Мінка, Р.В. Миронюк, Р.С. Мельник, О.М. Пасенюк, Ю.С. Педько, О.П. Рябченко, М.І. Смокович, М.М. Тищенко та інші.

Вагоме значення мають і наукові праці з міжнародного права, зокрема дослідження щодо практики ЄСПЛ у справах проти України (рішення у справах *Frydlender v. France*, *Kudla v. Poland*, *Merit v. Ukraine*), які окреслюють критерії «розумного строку» та наслідки їх недотримання. Водночас у сучасній юридичній науці бракує системних праць, які б комплексно поєднували аналіз колізій національного законодавства із практикою ЄСПЛ та формували пропозиції щодо вдосконалення української моделі адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Розумні строки розгляду публічно-правових спорів є ключовим елементом ефективного адміністративного правосуддя. Вони забезпечують захист прав і свобод громадян та юридичних осіб, одночасно підтримуючи довіру до судової системи та верховенства права [1, с. 161–170].

Ю.В. Навроцька, зазначає що вимогу стосовно розумності строку розгляду справи не можна отождествляти з вимогою швидкості розгляду, оскільки поспішний розгляд призведе до поверхового аналізу, що суперечить принципу розумності строку [1, с. 160].

Л.В. Тацій вважає, що розумний строк – це найкоротший період розгляду та вирішення адміністративної справи, обумовлений її складністю та поведінкою учасників процесу, достатній для своєчасного (без невинуватених зволікань) судового захисту прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах [2, с. 39].

Я.О. Берназюк пояснює розумні строки в адміністративному судочинстві як найкоротші строки за конкретних обставин, встановлені законом або судом, протягом яких суд має можливість всебічно та повно дослідити докази, встановити фактичні обставини справи і прийняти законне та мотивоване рішення [3, с. 149–157].

А.Ю. Кожевникова акцентує увагу, що при визначенні розумності строку розгляду справи необхідно враховувати не лише загальну тривалість розгляду, але й досягнення цілей адміністративного правосуддя. застосування поняття «розумний строк» як до дій суду, так і до дій учасників процесу, спрямоване на забезпечення ефективного, справедливого та своєчасного розгляду справ. Це підкреслює важливість чіткого регулювання строків у процесуальному законодавстві та їх дотримання на практиці, що є ключовим елементом правової держави та демократичного суспільства. Своєчасність розгляду, тобто вирішення публічно-правового спору в розумні строки, є одним з ключових компонентів принципу верховенства права в адміністративному судочинстві, нарівні з такими принципами як правова визначеність та доступність до правосуддя. Однак, у вітчизняній судовій практиці та науковій літературі досі не склалося єдиного і стабільного підходу до визначення критеріїв розумності строків розгляду адміністративних спорів [4, с. 103].

Отже, **розумний строк в адміністративному судочинстві** – це оптимальний часовий проміжок, необхідний для всебічного, повного й неупередженого розгляду та вирішення адміністративної справи з урахуванням її складності, поведінки учасників процесу та завантаженості суду, який забезпечує своєчасний і ефективний захист прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах без невинуватених зволікань.

Застосування розумного строку в адміністративному судочинстві, на нашу думку, повинно поєднувати декілька ключових елементів:

- 1) *індивідуальність* – кожна справа вимагає оцінки з урахуванням конкретних обставин;
- 2) *баланс швидкості та якості* – строк не може ототожнюватися з максимальною швидкістю, адже поспіх загрожує поверховим аналізом доказів;
- 3) *критерії оцінки* – складність справи, поведінка сторін, належність дій державних органів;
- 4) *функціональна мета* – гарантування доступу до правосуддя, дотримання принципу верховенства права та запобігання зловживанням.

Таким чином, «розумний строк» у адміністративному судочинстві – це не формальний часовий показник, а системний процесуальний стандарт, спрямований на забезпечення справедливості, ефективності та правової визначеності у публічно-правових спорах.

Слід відзначити, що вимога щодо розумного строку поширюється на всі етапи судового розгляду, включаючи досудове врегулювання, розгляд справи по суті, апеляційне та, при можливості, касаційне оскарження, а також виконання судового рішення [5].

А.Ю. Кожевников досліджуючи питання розумних строків в адміністративному судочинстві зосереджує увагу на проблемності їх застосування в умовах дії адміністративно-правового режиму воєнного стану. Так, авторка відзначає, що воєнний стан створює численні перешкоди для нормального функціонування судової системи. Серед основних викликів можна виділити наступні: 1. Обмеження фізичного доступу до судів: Воєнні дії можуть спричиняти закриття судів, переміщення суддів та працівників судових установ, а також руйнування судової інфраструктури. 2. Збільшення кількості справ: В умовах воєнного стану зростає кількість публічно-правових спорів, зокрема, у зв'язку з переміщенням осіб, втратою майна, адміністративними правопорушеннями тощо. 3. Проблеми з комунікацією та збиранням доказів: Військові дії можуть ускладнювати комунікацію між сторонами, судом і свідками, а також створювати перешкоди для збирання та представлення доказів. 4. Психологічний тиск на суддів і учасників процесу: Військові дії та їх наслідки можуть негативно впливати на психологічний стан суддів, адвокатів та інших учасників процесу, що ускладнює прийняття обґрунтованих рішень. Для забезпечення дотримання розумних строків розгляду публічно-правових спорів адміністративними судами під час воєнного стану необхідно враховувати специфічні умови та виклики, а також запроваджувати відповідні заходи. До таких заходів можна віднести: 1. Запровадження електронного судочинства: Розвиток та активне використання електронних засобів комунікації, включаючи електронний документообіг, відеоконференцзв'язок та інші технології, які дозволяють забезпечити безперервність судового процесу навіть в умовах обмеженого фізичного доступу до судів. 2. Оптимізація судових процедур: Спрощення та прискорення процедур розгляду справ, зокрема, шляхом розширення застосування спрощеного позовного провадження, зменшення формальних вимог до подання доказів та процесуальних документів. 3. Підтримка та захист суддів і працівників суду: Забезпечення належних умов праці, психологічної підтримки та безпеки для суддів і працівників судових установ. 4. Гнучкість у встановленні строків: Надання судам можливості більш гнучко встановлювати строки для виконання процесуальних дій з урахуванням конкретних умов і обставин воєнного стану. 5. Моніторинг та оцінка ефективності: Постійний моніторинг дотримання розумних строків розгляду справ, аналіз проблем та розробка рекомендацій щодо їх подолання [4, с. 104].

Відповідність практичного розуміння розумних строків міжнародній практиці є надзвичайно важливою, оскільки саме міжнародні стандарти, вироблені Європейським судом з прав людини та

іншими міжнародними юрисдикційними інституціями, встановлюють універсальні критерії оцінки швидкості та ефективності судового розгляду. Імплементация цих підходів у національне адміністративне судочинство дозволяє не лише забезпечити належний рівень доступу до правосуддя під час воєнного стану, але й гарантувати дотримання міжнародних зобов'язань України. Узгодження із загальноприйнятими міжнародними стандартами формує довіру до судової системи, мінімізує ризики повторних звернень громадян до міжнародних судів та сприяє побудові правової держави, де верховенство права реалізується не декларативно, а через реальну практику дотримання прав людини.

Ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя [6].

Слід відзначити, що у адміністративному судочинстві право кожного на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку реалізується через низку процесуальних гарантій, закріплених у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Зокрема, закон визначає строки для розгляду окремих категорій справ, встановлює обов'язок суду діяти неупереджено, дотримуватися принципів рівності сторін та змагальності. Так, ст. 2 КАС України встановлено, що розумність строків розгляду справи судом є одним з принципів адміністративного судочинства. А ст. 4 КАС України визначає, що розумний строк - найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невинуватливих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах [7, ст. 2, 4].

Ст. 119 КАС України встановлює, що суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій. Строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню адміністративного судочинства. Суд розглядає справи за правилами спрощеного позовного провадження протягом розумного строку, але не більше шістдесяті днів із дня відкриття провадження у справі (ст. 258 КАС України) [7].

Отже, гарантією дотримання «розумного строку» є надання сторонам процесуальних інструментів протидії затягуванню розгляду (оскарження дій суду чи зловживань учасників процесу), а також можливість застосування прискорених процедур для певних справ, що мають суспільно важливе значення. Публічність розгляду забезпечується відкритими судовими засіданнями, обов'язковим веденням журналу та аудіозапису процесу, доступом сторін до матеріалів справи, а також правом громадськості бути присутніми в суді.

Разом із тим, КАСУ передбачає винятки з принципу публічності, коли суд може ухвалити рішення про проведення закритого засідання. Такі обмеження відповідають положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосовуються у випадках, коли відкритий розгляд може завдати шкоди інтересам національної безпеки, громадського порядку, моралі, прав неповнолітніх чи приватного життя учасників. Судові рішення у будь-якому випадку проголошуються публічно, що є гарантією прозорості та довіри до правосуддя. Таким чином, адміністративне судочинство в Україні забезпечує баланс між відкритістю процесу і необхідністю захисту суспільно значимих інтересів, у такий спосіб реалізуючи міжнародні стандарти справедливого судового розгляду.

Окремі твердження містяться і в на практиці європейський судових інституцій.

Справа «Безрученков та інші проти України» (Заява № 5068/20 та 2 інші заяви) об'єднала кілька заяв проти України, в яких позивачі скаржилися на надмірну тривалість розгляду адміністративного чи судового провадження в національних судах, що порушує право на справедливий суд упродовж розумного строку (стаття 6 § 1 Європейської конвенції про захист прав людини) [8].

Суд визнав, що в Україні мало місце порушення ст. 6 § 1 Конвенції через надмірну тривалість проваджень. У рішенні зазначається, що строк, який державні органи виділяють на виконання своїх обов'язків, а також строки самих судових процедур, повинні бути оцінені з урахуванням трьох основних критеріїв: складності справи, поведінки заявника та компетентності/ефективності державних структур, які повинні забезпечити належне адміністрування правосуддя. Суд також підкреслив, що сам факт великих затримок - навіть якщо справа є складною - не може сам по собі виправдати порушення розумного строку, якщо державна влада не проявила достатньої ак-

тивності чи організаційної спроможності прискорити процес. Крім того, у справі «Безрученков та інші» ЄСПЛ звернув увагу на відсутність ефективного засобу захисту права на розгляд справи в розумний строк усередині національних систем. Суд констатував, що існуючі національні механізми не забезпечили потерпілим можливості своєчасно звернутися чи отримати судовий захист, коли строки були необґрунтовано пролонговані.

У справі «Кудла проти Польщі» (Kudla v. Poland, 2000, заява № 30210/96) [9] ЄСПЛ сформулював одне з ключових положень щодо «розумних строків» розгляду справ: Суд підкреслив, що право на розгляд справи упродовж розумного строку є невід'ємною частиною права на справедливий суд, закріпленого у статті 6 § 1 Конвенції. Було визначено, що при оцінці «розумності строку» враховуються: 1) складність справи – чи потребувала вона значного часу для збору доказів, експертиз чи процесуальних дій; 2) поведінка заявника – чи сприяв він затягуванню процесу або, навпаки, діяв добросовісно; 3) поведінка державних органів – зокрема, чи діяли суди та органи влади оперативно та ефективно, чи мали затримки; 4) значення справи для заявника – наскільки результат мав суттєвий вплив на особисті права (наприклад, свободу).

У справі «Кудла проти Польщі» (заява № 30210/96) ЄСПЛ чітко встановив, що надмірна тривалість тримання під вартою чи розгляду справи порушує право на судовий захист у розумний строк, гарантований статтею 6 § 1 Конвенції про захист прав людини. Ця справа стала прецедентною для ЄСПЛ, оскільки Суд вперше наголосив, що держава зобов'язана забезпечити ефективний засіб юридичного захисту у випадках затягування провадження та заклала основоположні критерії для оцінки «розумного строку»: складність справи; поведінка державних органів; зусилля сторони; обґрунтованість тривалості процедури. У рішеннях ЄСПЛ наголошено, що жодні внутрішні чинники, такі як навантаження судів чи недостатня кількість суддів, не можуть бути виправданням на міжнародному рівні.

У справі *Smirnova v. Russia*, 2003, заяви № 46133/99 та № 48183/99 [10] ЄСПЛ зазначив, що надмірна тривалість провадження суперечить принципу правової визначеності та підриває довіру до правосуддя. Суд також наголосив, що держава зобов'язана організувати свою судову систему так, щоб гарантувати своєчасний розгляд справ. Європейський суд з прав людини розглянув питання розумних строків не лише у контексті конкретної справи, але й у загальних положеннях. Суд підкреслив, що в Конвенції не визначено конкретної тривалості, яка автоматично вважалася б «розумною». Кожна справа має оцінюватися індивідуально.

ЄСПЛ підтвердив три ключові критерії, вироблені у попередній практиці:

складність справи (фактична й правова);

поведінка заявника (чи не затягував він сам процес);

поведінка органів державної влади (чи діяли вони оперативно й ефективно).

Суд особливо підкреслив, що в оцінці «розумності строків» необхідно враховувати важливість спору для сторони. Якщо предметом розгляду справи є свобода особи, трудові чи соціальні права, справа має розглядатися швидше, ніж звичайні цивільні чи адміністративні процеси. ЄСПЛ ще раз зазначив, що держава зобов'язана організувати судову систему так, щоб уникати надмірних затримок. Посилання на завантаженість судів чи нестачу суддів не є виправданням.

Таким чином, у справі «Смірнови проти Росії» Суд фактично закріпив концептуальне правило, що «розумний строк» – це індивідуально оцінюваний критерій, який має враховувати як об'єктивні фактори (складність справи), так і поведінку сторін і влади, з урахуванням особливого значення результату для заявника.

Узагальнюючи вище викладене, зазначимо, що проблемність встановлення меж розумних строків у судовій практиці особливо загострюється в умовах воєнного стану. По-перше, сама відсутність чіткого універсального критерію «розумності» строків ускладнює практику застосування: одні й ті ж часові рамки можуть визнаватися допустимими для справ меншої складності, але вважатися надмірними у випадках, що стосуються захисту прав і свобод людини, соціального забезпечення чи національної безпеки. По-друге, воєнний стан створює додаткові бар'єри – обмежений доступ до судів у прифронтових регіонах, перебої в роботі судової системи, збільшення кількості справ, пов'язаних із публічно-правовими спорами, що суттєво перевантажує адміністративні суди. У таких умовах виникає дилема: з одного боку, держава повинна гарантувати дотримання міжнародних стандартів ЄСПЛ щодо розумних строків, з іншого – об'єктивні воєнні фактори призводять до неминучих затримок. Це зумовлює потребу в адаптивному підході до оцінки строків розгляду справ, який враховував би не лише загальні критерії складності й поведінки сторін, а й специфіку воєнного стану, щоб уникнути порушення права на доступ до правосуддя.

В той же час, акцентуємо, що дотримання критеріїв розгляду справ у розумні строки є одним із ключових елементів забезпечення права на справедливий суд, закріпленого у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Важливість цього принципу полягає в тому, що

надмірні затримки у розгляді справ підривають довіру громадян до судової системи, створюють ризики порушення інших прав та свобод, а також можуть призводити до невинуватених матеріальних і моральних втрат для учасників процесу. Європейський суд з прав людини визначив базові критерії оцінки розумності строків – складність справи, поведінка заявника та органів влади, а також значення спору для сторони. Дотримання цих критеріїв дозволяє не лише забезпечити баланс між ефективністю правосуддя та якістю судових рішень, але й унеможливило використання процесуальних зволікань як інструменту тиску або обмеження доступу до правосуддя. В умовах воєнного стану їхня реалізація набуває ще більшої ваги, адже саме своєчасність і справедливість судових рішень стають запорукою підтримання правопорядку, соціальної стабільності та довіри громадян до державних інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Навроцька Ю.В. Строки судового розгляду в цивільному процесі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія Юридичні науки. 2013. Вип. 3. С. 143–162.
2. Тацій Л.В. Категорія «розумний строк» в адміністративному судочинстві: поняття та правова природа. *Публічне право*. 2014. № 1 (13). С. 36–41.
3. Берназюк Я.О. Поняття «розумні строки» в адміністративному судочинстві. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 4. С. 149–157.
4. Кожевников А.Ю. Розумні строки розгляду публічно-правових спорів адміністративними судами в контексті доступу до правосуддя під час воєнного стану. *Правове забезпечення адміністративної реформи*. 2024. № 3. С. 102–105. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2024.3.18>.
5. Affaire Robins c. ROYAUME-UNI Case of Robins v. The United Kingdom (118/1996/737/936). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22date%22%3A%5B%5D%2C%22mid%22%3A%5B%5D%2C%22url%22%3A%5B%5D%7D>.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
8. Справа «Безрученков та інші проти України» (Заява № 5068/20 та 2 інші заяви – див. перелік у додатку). Стразбург 10 червня 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g25#Text.
9. Kudla v. Poland, 2000, заява № 30210/96. URL: <https://precedent.ua/1615001173>.
10. Справа «Смірнови проти Росії». Рішення ЄСПЛ від 24.07.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_168#Text.